

The Dialectic of Sharia and Security: Security in the Political Jurisprudence of Kashif al-Ghita

Hossein Hamzeh, Department of Political Jurisprudence, Research Institute for Fundamental Studies of Security, Institute for Security and Development Studies, Tehran. Iran.

Corresponding Author Email Address: h.hamze@idsac.ir

Introduction

Security is a fundamental human need, and every normative system conceptualizes it in accordance with its own values and objectives. In Imami Shi'a jurisprudence, security is not treated as a distinct legal category. Rather, its various dimensions are addressed through concepts such as defensive jihad, preservation of the integrity of Islam, repelling aggression, maintaining social order, and protecting religious rites. Understanding the significance of security in the works of early Shi'a jurists therefore requires reconstructing the relationship among these concepts.

To understand the significance of this issue in the political jurisprudence of Shaykh Ja'far Kashif al-Ghita, it is necessary to consider the historical context of his time. At the beginning of the thirteenth century AH (late eighteenth century CE), Shi'a communities faced two distinct forms of threat: incursions by the Russian Empire, which endangered Islamic territories and Muslim lives, and Wahhabi attacks on the Shi'a holy cities,

Article type: Original Research

How to cite this article: Hamzeh, H. (2026). The Dialectic of Sharia and Security: Security in the Political Jurisprudence of Kashif al-Ghita. *Strategic Studies Quarterly*, 29(1), 11-39. Doi: 10.22034/ssq.2026.584180.4384.

which combined threats to religious and communal identity with physical insecurity. Although Kashif al-Ghita did not regard the Qajar monarchy as inherently legitimate, he authorized Fath-Ali Shah to mobilize forces for the defense of Islamic territories. This raises a fundamental question: How did his jurisprudence permit the use of the ruler's political and military capacities for the fulfillment of the duty of defense without conferring inherent legitimacy on the monarchy?

The central research question is: How can the security logic of Kashif al-Ghita's political jurisprudence be reconstructed through his jurisprudential concepts and rulings, and what mechanism does his thought provide for regulating the relationship among Sharia, political authority, and active defense in response to threats? The study argues that the central concept underlying this security logic is "preserving the integrity of Islam" (*hifz-e bayza-ye Islam*). When a serious threat emerges, Sharia activates its protective functions through rulings concerning defensive jihad, the protection of religious rites, and the granting of limited authorization to political authority. Security, therefore, is not externally imposed on Sharia; rather, the presence of a threat elevates its significance as a jurisprudential principle and brings it to the forefront.

Methodology

The study employs a descriptive-analytical approach based on a close reading of Kashif al-Ghita's *Kashf al-Ghita* and his treatises on jihad, with particular attention to the historical context in which his views were articulated. To avoid conceptual anachronism, the study distinguishes between the jurist's own terminology and the analytical concepts used to interpret his thought. The theoretical framework consists of three levels: Islamic political philosophy, which views security as a condition for the possibility of collective social life; jurisprudence, which translates this foundation into the normative objective of "preservation"; and the question of the "referent of security," through which concepts such as the preservation of the integrity of Islam and *dar al-Islam* (lands under Islamic rule) are identified as the principal objects of protection.

Findings and Discussion

The referent of security. In Kashif al-Ghita's political jurisprudence, security cannot be reduced to the ruler or the state. His ruling on jihad against Russia was not intended to defend the ruler personally, but was justified in terms of preserving Islam. The primary referent of security is the "foundation of Islam," a fundamental entity on which the survival of religion, social order, territorial frontiers, and religious rites depends. This referent encompasses several interconnected levels: the integrity of Islam, dar al-Islam, the Muslim community, and religious rites.

Addressing military threats. In Kashif al-Ghita's jurisprudence, confronting military threats constitutes a religious obligation under the category of defensive jihad. A distinctive feature of his jurisprudence is what this study conceptualizes as "delegated security authority." When a jurist lacks the material means necessary to exercise political and military power, he may authorize a capable ruler to undertake the practical task of providing security. By granting religious authorization to Fath-Ali Shah, Kashif al-Ghita placed the ruler in the position of an agent responsible for organizing defense. The Qajar monarch was therefore neither the referent of security nor the source of the legitimacy of defense. Rather, he functioned as an executive authority acting under the jurist's authorization.

Addressing intellectual and religious threats. In Kashif al-Ghita's thought, threats are not limited to physical aggression. Any development that undermines the intellectual and religious cohesion of the Muslim community may constitute a broader security threat. Insults against the Prophet Muhammad, because of their potentially disruptive impact on the foundations of the religious community, give rise to a collective obligation and require Muslims to respond to them.

The dialectic of Sharia and security. The "dialectic of Sharia and security" in this context does not imply a conflict or contradiction between security and the requirements of Sharia. Within Kashif al-Ghita's jurisprudential framework, security is not introduced as an external, non-religious interest. Rather, it is derived from concepts such as protecting the integrity of Islam and defending the frontiers of dar al-Islam. This relationship op-

erates through two mechanisms: changes in legal rulings resulting from changes in the subject matter, and the principle that more important legal considerations take precedence in times of crisis.

Conclusion

The central finding of the study is that the “referent of security” in Kashif al-Ghita’s political jurisprudence is neither the monarchy nor the state, but the foundation and integrity of Islam. His ruling on jihad against Russia should therefore be understood not as an endorsement of Qajar rule, but as a religiously grounded defense of the frontiers of dar al-Islam. An examination of the concept of “authorized monarchy” (saltanat-e ma’zun) shows that Kashif al-Ghita distinguished between the inherent legitimacy of political authority and the functional authorization granted to an existing ruler. His authorization of the Qajar monarch did not amount to an absolute legitimation of the monarchy. Rather, it constituted a limited authorization to organize and conduct defensive action.

From this perspective, security in Kashif al-Ghita’s thought does not represent a departure from Sharia. Instead, it constitutes an important domain through which the objectives of Sharia become operative in protecting Islam and the Muslim community.

Keywords: Kashif al-Ghita; Political Jurisprudence; Jurisprudence of Security; National Security; Defensive Jihad; Defensive Authorization of the Ruler.

Keywords: *Security; Security Perception; Security Reference Objects; Sustainability; Sustainable Security; Security-Sustaining Measures; Macro-Level Policy Documents; Islamic Republic of Iran*

Ethical Considerations

Compliance with Ethical Guidelines

This study was approved by the Ethics Committee of Research Institute for Security and Development Studies (ISDS), Tehran, Iran.

Funding Sources

This research received no external funding.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵
تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۰۳/۱۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۱۷
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۵/۱۴

فصلنامه مطالعات راهبردی

شاپای چاپی: ۷۲۷-۱۷۳۵ | شاپای الکترونیکی: ۲۹۸۰-۹۱۰X

Quarterly.risstudies.org

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه مطالعات
امنیت و پیشرفت

دیالکتیک شریعت و امنیت: امنیت در فقه سیاسی کاشف الغطاء

حسین حمزه، گروه فقه سیاسی، پژوهشگاه مطالعات بنیادین امنیت، پژوهشگاه مطالعات پیشرفت و امنیت، تهران، ایران.

رایانامه نویسنده مسئول: h.hamze@idsac.ir

چکیده

شیخ جعفر کاشف الغطاء نظریه مستقلی درباره امنیت ندارد؛ اما منطق امنیتی وی از خلال احکام فقهی ناظر به حفظ اساس اسلام، جهاد دفاعی و اذن به قدرت مستقر قابل بازسازی است. مسئله پژوهش، چگونگی تنظیم اولویت‌های فقهی شریعت در مواجهه با تهدیدهاست. این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی و رویکردی متن‌محور، به بررسی نسبت میان شریعت و امنیت در آرای وی می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد مرجع غایی امنیت در فقه سیاسی کاشف الغطاء، «اساس اسلام» مشتمل بر دارالاسلام، جان مسلمانان و شعائر دینی است، نه شخص سلطان یا دولت. در برابر تهدید روسیه، این منطق به شکل وجوب دفاع عمومی و «اذن مقید» به حاکم برای سازمان‌دهی دفاع نمود یافت. اذن او به فتح‌علی‌شاه، سلطنت را ذاتاً مشروع نمی‌کند، بلکه تنها کنش دفاعی سلطان را مأذون می‌سازد. در نتیجه، دیالکتیک شریعت و امنیت در اندیشه او به معنای تعلیق شریعت برای تأمین امنیت نیست؛ بلکه فعال‌شدن ظرفیت‌های درونی فقه از طریق تشخیص موضوع و تقدم ضابطه‌مند اهم بر مهم در وضعیت تهدید است. واژگان کلیدی: کاشف الغطاء، فقه سیاسی، فقه امنیت، امنیت ملی، جهاد دفاعی، اذن دفاعی به سلطان.

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله: حمزه، حسین. (۱۴۰۵). دیالکتیک شریعت و امنیت: امنیت در فقه سیاسی کاشف الغطاء،

فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۹ (۱)، ۱۱-۳۹. Doi: 10.22034/ssq.2026.584180.4384

مقدمه

امنیت از بنیادی‌ترین نیازهای حیات بشری است و اهمیتی فراتر از دفع خطر یا ثبات سیاسی است. هر نظام هنجاری، امنیت را در نسبت با ارزش‌ها و غایات خود تعریف می‌کند. از این رو، مطالعات امنیت همواره با دو پرسش همراه است: امنیت برای چه کسی و در برابر چه تهدیدی؟ پاسخ به این پرسش‌ها در فقه سیاسی، نیازمند توجه به مبانی مشروعیت قدرت، جایگاه دین، تکالیف دفاعی و مصالح شرعی است. در فقه امامیه، امنیت در بابی مستقل و با اصطلاحات مدرن صورت‌بندی نشده، بلکه مؤلفه‌های آن در عناوینی چون جهاد دفاعی، حفظ اسلام، دفع متجاوز، حفظ نظام و صیانت از شعائر پراکنده است. مطالعه امنیت در آثار فقیهان متقدم، مستلزم بازسازی منطق ارتباط این عنوان‌هاست، بی‌آنکه مفاهیم جدید بر متون تحمیل شوند. مفاهیمی نظیر «مرجع امنیت» یا «تهدید وجودی» در این پژوهش، نه اصطلاحات خود کاشف‌الغطاء، بلکه ابزارهایی تحلیلی برای توضیح گزاره‌های فقهی او هستند.

اهمیت این مسئله در فقه سیاسی شیخ جعفر کاشف‌الغطاء، ریشه در موقعیت تاریخی عصر او دارد. در آغاز سده سیزدهم هجری، جامعه شیعی با دو تهدید متفاوت روبه‌رو بود: نخست، تهاجم امپراتوری روسیه که سرزمین‌های اسلامی، جان مسلمانان و نظم اجتماعی را تهدید می‌کرد؛ دوم، حملات وهابیان به عتبات عالیات که فراتر از منازعه‌ای مذهبی، با قتل و تخریب اماکن مقدس، تهدید هویتی و عقیدتی را با ناامنی جسمانی درهم می‌آمیخت. این دو بحران، به‌رغم تفاوت در منشأ، در یک نقطه اشتراک داشتند و آن، به خطر انداختن موجودیت اسلام، دارالاسلام و جامعه مسلمانان بود.

مواضع کاشف‌الغطاء در این میان، مسئله‌ای مهم در فقه سیاسی پدید می‌آورد. او ضمن به رسمیت نشناختن مشروعیت ذاتی سلطنت قاجار و تأکید بر انحصار ولایت سیاسی در نیابت فقیه، برای سازمان‌دهی دفاع از سرزمین‌های اسلامی به فتح‌علی شاه اذن می‌دهد و همکاری مردم با او را لازم می‌شمارد. تفسیر این موضع به عنوان «مشروعیت بخشی مطلق به سلطنت»، مرز میان مشروعیت حکومت و کنش دفاعی را مخدوش می‌سازد؛ چنان‌که تقلیل آن به مصلحت‌سنجی برون‌فقهی نیز تبیین‌گر استدلال او نیست. مسئله اصلی این است که فقه او چگونه بدون مشروع دانستن سلطنت، استفاده از ظرفیت سلطان را برای ادای تکلیف دفاعی مجاز می‌شمارد.

با وجود پژوهش‌های پیشین درباره ظرفیت‌های امنیتی فقه امامیه و مناسبات فقها با قاجار، منطق امنیتی کاشف الغطاء از خلال شبکه مفاهیم فقهی او و در بستر دو بحران مذکور، به صورت یکپارچه بازسازی نشده است. به‌ویژه مباحثی چون مرجع‌نهایی امنیت، حدود اذن دفاعی به سلطان، عدم ملازمه این اذن با مشروعیت بخشی و پیوند تهدید اعتقادی با تعرض فیزیکی، نیازمند تنقیح مستقل است.

پرسش اصلی پژوهش آن است که منطق امنیتی فقه سیاسی کاشف الغطاء چگونه از خلال مفاهیم و احکام فقهی بازسازی می‌شود و در مواجهه با تهدیدها، چه سازوکاری برای تنظیم نسبت میان شریعت، قدرت سیاسی و دفاع فعال می‌سازد؟ پاسخ به این پرسش، مستلزم بررسی سه مسئله فرعی است:

۱. مرجع غایی امنیت چیست و چه نسبتی با دارالاسلام و شعائر دارد؟
۲. تهدیدهای نظامی و هویتی چگونه موضوع تکلیف دفاعی قرار می‌گیرند؟
۳. اذن فقیه به سلطان چه تغییری در حکم کنش دفاعی ایجاد می‌کند و چگونه از مشروعیت عمومی سلطنت متمایز می‌شود؟

مدعای پژوهش این است که دال مرکزی این منطق امنیتی، «حفظ بیضه اسلام» است. بیضه اسلام مفهومی صرفاً انتزاعی نیست، بلکه در دارالاسلام، حیات جامعه اسلامی و نمادهای هویتی آن تحقق می‌یابد. با بروز تهدید جدی علیه این ساحت‌ها، شریعت از طریق احکامی چون جهاد دفاعی، رابطه، صیانت از شعائر و اعطای اذن محدود به قدرت سیاسی، ظرفیت‌های صیانتی خود را فعال می‌سازد. بنابراین، امنیت از بیرون بر شریعت تحمیل نمی‌شود و آن را تعطیل نمی‌کند؛ بلکه وضعیت تهدید، موضوع را با عنوان فقهی اهمّی چون «دفاع از اسلام» قرار می‌دهد.

در این چهارچوب، اذن کاشف الغطاء به فتحعلی‌شاه، یک «اذن دفاعی مقید» است. این اذن منشأ سلطنت را مشروع نمی‌کند و اختیاری نامحدود نمی‌آورد؛ بلکه صرفاً تصرفات سلطان در تدبیر سپاه و مقابله با متجاوز را در حدود «حفظ بیضه اسلام» مأذون می‌سازد. اثر این اذن، تغییر وصف فقهی کنش معین سلطان در قلمرو دفاع است، نه تأیید ماهیت سلطنت قاجار. از این رو، قدرت سیاسی در اینجا منبع مستقل مشروعیت نیست، بلکه ابزاری اجرایی برای تحقق تکلیف دفاعی است.

روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر بازسازی زمینه‌مند آرای کاشف الغطاء

در کتاب «کشف الغطاء» و رسائل جهادی اوست. برای پرهیز از ناهم‌زمانی مفهومی، میان زبان فقیه و زبان تحلیل تفکیک می‌شود؛ اصطلاحاتی چون «بیضه اسلام»، «جهاد دفاعی» و «نائب عام» مفاهیم مرتبه نخست تحقیق‌اند و در مقابل، تعبیری مانند «مرجع امنیت» یا «تهدید وجودی»، مفاهیم مرتبه دوم و تحلیلی هستند که برای توضیح نسبت میان گزاره‌ها به کار می‌روند. بر این مبنا، دسته‌بندی‌های امنیتی تنها پس از استخراج احکام از متن فقهی به کار گرفته می‌شوند و هیچ اصطلاح جدیدی بدون مابه‌ازای روشن تاریخی و متنی، به تراش منتسب نمی‌شود.

الف) پیشینه پژوهش

پژوهش‌های پیشین مرتبط با این موضوع را می‌توان در چهار دسته کلی جای داد:

۱. مطالعات عمومی ظرفیت‌های فقه امامیه در صورت‌بندی امنیت؛
 ۲. پژوهش‌های امنیت فرهنگی و نسبت آن با ارزش‌های دینی؛
 ۳. مطالعات امنیت نظام سیاسی و همکاری با قدرت نامشروع؛
 ۴. پژوهش‌های متمرکز بر مواضع کاشف الغطاء در مناسبات قدرت و شریعت.
- در دسته نخست، محسن اسماعیلی در «امنیت و شریعت؛ نظم عمومی در قواعد و احکام فقهی» (۱۳۷۹)، با بررسی ابوابی از عبادات تا جهاد و محاربه، نشان می‌دهد که امنیت غایتی فراگیر در نظام احکام اسلامی است و اقدام خودسرانه در مجازات، مخل آن محسوب می‌شود. رضایی و جعفرپیشه‌فرد در «امنیت در فقه سیاسی شیعه» (۱۴۰۱)، امنیت داخلی و خارجی را بر پایه احکامی چون قصاص، حدود، جهاد دفاعی و نفی سبیل بررسی کرده و آن را ضرورتی اولیه اما مقید به رعایت عدالت دانسته‌اند. لک‌زایی، نباتیان و کریمیان نیز در «امنیت ملی دولت اسلامی از منظر فقه شیعه» (۱۳۹۵)، با بهره‌گیری از چهارچوب علل اربعه و مصالح خمس، گزاره‌های فقهی امنیت ملی را طبقه‌بندی کرده‌اند. وجه اشتراک این آثار، اثبات ظرفیت فقه برای تولید امنیت است؛ اما رویکردشان فراققه‌ای، موضوع‌محور و گاه مبتنی بر تحمیل طبقه‌بندی‌های مدرن بر متون است و به بازسازی دستگاه امنیتی یک فقیه در بستر تاریخی نمی‌انجامد.
- در حوزه امنیت فرهنگی، لک‌زایی و نباتیان در «امنیت فرهنگی از منظر فقه شیعه» (۱۳۹۲)، عواملی چون ارتداد و بدعت را تهدید و اموری مانند تعظیم شعائر و نفی سبیل

را سازوکار صیانت دانسته‌اند. این اثر به پیوند حفظ دین و امنیت هویتی توجه دارد، اما جنبه‌های دیگر امنیت و شریعت مسئله آن نبوده است.

درباره نسبت امنیت با ارزش‌ها نیز، سلیمانی در «نسبت مصلحت و امنیت در فقه سیاسی شیعه» (۱۳۸۹)، بر توازن مصالح دین و نظام سیاسی با محوریت شریعت تأکید دارد. طباطبایی، محمدی و پورعلی در «دوگانه امنیت و ارزش‌ها از منظر فقه امنیت» (۱۴۰۳)، تقابل امنیت و ارزش‌ها را رد کرده و در موارد تزاخم، استناد به قواعدی چون «اهم و مهم» و ملاحظه زمان و مکان را راهگشا دانسته‌اند. این پژوهش‌ها با مبنای نظری این مقاله در نفی برون‌دینی بودن امنیت همسو هستند، اما چگونگی فعلیت یافتن این سازوکارها را در منظومه یک فقیه در مواجهه با تهدیدهای عینی تاریخی نشان نمی‌دهند. نزدیک‌ترین پیشینه مستقیم، مقاله اصغر افتخاری با عنوان «قدرت، امنیت و شریعت؛ درآمدی بر جایگاه امنیت در اندیشه و عمل فقهای شیعه در عصر قاجار» (۱۳۸۳) است. وی با تمرکز بر معمای قدرت و شریعت در عصر قاجار، ضرورت امنیت را عامل تغییر رویکرد فقها دانسته و با مقایسه کاشف الغطاء و میرزای قمی، رویکرد نخست را در تفویض اختیار به سلطان برای دفع تهدید، «فعال» توصیف می‌کند. با این حال، تمرکز او بر مناسبات «قدرت و شریعت» است و امنیت، بیشتر متغیری توضیحی محسوب می‌شود. از این رو، شبکه مفهومی منطق امنیتی کاشف الغطاء، نظیر «حفظ بیضه اسلام»، «مرباطه»، «محاربه» و تهدید وهابیان، به طور مستقل تحلیل نشده است؛ همان‌گونه که در آثاری چون «رسایل و فتاوی جهادی» (۱۳۷۸) نیز فتاوا منحصرراً در بستر جنگ‌های ایران و روس بررسی شده‌اند.

پژوهش حاج‌زاده، کرمی و یغمایی با عنوان «جایگاه امنیت نظام سیاسی در فقه امامیه با تأکید بر مرجع امنیت» (۱۳۹۵)، نیز با تفکیک «حفظ نظام مشروع» از «حمایت موقت از قدرت نامشروع در زمان خطر برای اساس اسلام»، مبنایی مهم برای تحلیل اذن کاشف الغطاء فراهم می‌کند. این تفکیک نشان می‌دهد اذن فقیه ماهیت سلطنت را دگرگون نمی‌کند، بلکه کنش دفاعی را «مأذون» می‌سازد. با این وجود، این مطالعه ناظر به کلیت فقه است و شأن و حدود اذن در متن کاشف الغطاء را بررسی نکرده و مرجع امنیت را بیشتر «انتظام اجتماعی» می‌داند، نه حفظ «اساس اسلام».

برایند پیشینه‌ها نشان می‌دهد ظرفیت فقه در شناسایی تهدیدها و نقش امنیت

در همکاری استثنایی با قدرت نامشروع تبیین شده است، اما تاکنون منطق امنیتی کاشف الغطاء از خلال شبکه مفاهیم فقهی وی و در بستر دو بحران «تهاجم روسیه» و «حملات وهابیان»، به صورت یکپارچه و متن محور بازسازی نشده است. پژوهش حاضر درصدد است با تبیین پیوند میان عناوین فقهی همچون «حفظ بیضه اسلام»، «جهاد دفاعی»، «اذن مقید» و «صیانت از شعائر»، نشان دهد که امنیت در فقه او نه مصلحتی برون شرعی است و نه معادل امنیت سلطان؛ بلکه عنوانی درون فقهی برای صیانت از اسلام و دارالاسلام محسوب می شود. تمایز این تحقیق، در بازسازی سازوکاری است که شریعت از طریق آن در وضعیت تهدید، موضوعات را بازتشنیص داده و اولویت هایش را درون منطق خویش، بازتنظیم می کند.

ب) مبانی نظری تحقیق

امنیت مفهومی خودبسنده و فارغ از «مرجع» نیست؛ هر سخن معناداری درباره آن مستلزم تعیین این امور است که «امنیت برای چه کسی»، «ناظر به صیانت از کدام ارزش»، «در برابر چه تهدیدی» و «با چه سازوکاری» دنبال می شود (Baldwin, 1997: 13-18). همچنان که پیش تر بیان شد، کاربرد این دستگاه در مطالعه حاضر، نه برای تحمیل نظریه ای معاصر بر متون فقهی، بلکه برای نظم بخشیدن به پرسش های پژوهش است. براین اساس، سیر نظری نسبت شریعت و امنیت را می توان از «نظم به مثابه شرط حیات جمعی»، به «حفظ به مثابه غایت شریعت» و سپس به «دفاع و سازمان دهی اقتدار به مثابه سازوکار رفع تهدید» پی گرفت.

در نخستین سطح، فلسفه سیاسی اسلامی زمینه ای غایت شناختی برای فهم امنیت فراهم می آورد. فارابی، بی آنکه نظریه ای مستقل با عنوان امنیت تدوین کند، انسان را در «قوام وجود» و «نیل به کمال»، محتاج اجتماع و تعاون می داند و مدینه فاضله را به بدنی سالم تشبیه می کند که اعضای آن برای تکمیل و حفظ حیات، با یکدیگر همکاری می کنند (فارابی، ۱۹۹۵م: ۱۱۲، ۱۱۴). امنیت و انتظام در این تلقی، غایت نهایی و مستقل سیاست نیستند، بلکه شرط امکان حیات مدنی و وصول به سعادت اند. بدین ترتیب، نخستین نسبت میان شریعت و امنیت را باید در پیوند نظم اجتماعی با غایات اخلاقی و دینی جست و جو کرد، نه در تقابل یک ضرورت سیاسی با هنجار دینی.

در سطح دوم، فقه این بنیان عام را به زبان غایت «حفظ» و احکام الزام‌آور بازصورت‌بندی می‌کند. فاضل مقداد، احکام شرعی را ناظر به جلب نفع یا دفع ضرر دنیوی و اخروی می‌بیند (سیوری، ۱۴۰۳ق: ۸) و شهید اول از وسایلی سخن می‌گوید که حفظ «دین، نفس، عقل، نسب و مال» را تأمین می‌کنند؛ چنان‌که دفاع را به حفظ «نفس» و جهاد را به حفظ «دین» پیوند می‌دهد و قضا و امامت را ضامن انتظام اجتماع می‌شمارد (شهید اول، [ابی‌تا]، ج ۱: ۳۹-۳۸). از این رو، امنیت در فقه غالباً نه در قالب بابی مستقل، بلکه در شبکه مفاهیم «حفظ»، «جهاد»، «دفاع» و «دفع متجاوز» ظهور می‌یابد. لک‌زایی نیز «حفظ» را نزدیک‌ترین دال فقهی به امنیت می‌داند و به نحو پیشنهادی، امنیت را یک «وضعیت» و دفاع را «تکلیف عملی» ناظر به تولید یا اعاده آن معرفی می‌کند (لک‌زایی، ۱۳۹۰: ۶۳-۴۹؛ ۱۳۹۳: ۱۹۴-۱۸۵). جهاد دفاعی را نباید صرفاً حکمی ثانوی و محصول «کناررفتن حکم اولیه» انگاشت؛ بلکه با تحقق موضوع «تجاوز»، اصل دفاع خود می‌تواند حکم اولی باشد؛ هرچند کیفیت اجرا در مواردی، از طریق «تزام»، «عناوین ثانوی» یا «حکم حکومتی» تنظیم شود.

در سطح سوم، بحث از «مرجع امنیت» مطرح می‌شود. مصالح پنج‌گانه عمدتاً وجوه فردی صیانت را تبیین می‌کنند، حال آنکه در قلمرو سیاسی، عناوینی چون «حفظ بیضه اسلام»، «دارالاسلام»، «ثغور مسلمین» و «نظم عمومی»، موجودیت جمعی موضوع حفاظت را مشخص می‌سازند. بنابراین، مرجع امنیت در فقه، لزوماً «دولت» یا «ملت» به معنای مدرن نیست؛ بلکه ممکن است «دین»، «جامعه مسلمانان»، «سرزمین اسلامی» یا مجموعه به هم پیوسته این عناصر باشد. نسبت میان این مراجع نیز تنها پس از احراز «تزام» و بر پایه تشخیص «اهم و مهم» تعیین می‌شود، نه با فرض تقدم مطلق و پیشینی امنیت بر همه احکام.

از حیث نسبت شریعت و امنیت، سه تلقی را می‌توان به منزله یک طبقه‌بندی تحلیلی از یکدیگر متمایز کرد. در «تلقی برون‌فقهی»، امنیت ضرورتی سیاسی است که در وضعیت استثنایی از بیرون بر شریعت فشار می‌آورد؛ در «تلقی غایت‌گرایانه»، امنیت حاصل صیانت از ارزش‌ها و مقاصد مورد حمایت شریعت است و در «تلقی درون‌فقهی»، تهدید، موضوعات و عناوین شرعی «دفاع»، «حفظ»، «تزام» و «اذن» را فعلیت می‌بخشد و پاسخ امنیتی در درون نظم هنجاری فقه تولید می‌شود. دو تلقی اخیر، الزاماً رقیب

نیستند؛ بلکه یکی غایت پاسخ را تبیین می‌کند و دیگری سازوکار حقوقی تحقق آن را. اندیشه کاشف‌الغطاء را باید در پیوند همین دو تلقی فهمید.

جایگاه خاص کاشف‌الغطاء در این سیر، بیش از آنکه به اثبات اصل وجوب دفاع مربوط باشد، در حل مسئله «اقتدار» و «سازمان‌دهی دفاع» در عصر غیبت آشکار می‌شود. او در غیبت امام، قیام به امر جهاد را نخست بر عهده مجتهدان می‌گذارد و در فرض فقدان یا عدم امکان رجوع به آنان، ورود شخص «بصیر و آگاه به سیاست» را واجب می‌شمارد؛ سپس برای بسیج قوا و دفع مهاجمان، به فتح‌علی شاه اذن مشخص اعطا می‌کند (کاشف‌الغطاء، ۱۴۲۲ق، ج ۴: ۳۳۳). بدین‌سان، میان «مرجعیت هنجاری فقیه» و «عاملیت اجرایی قدرت سیاسی موجود» تفکیک نهاده می‌شود؛ سلطان نه مرجع نهایی امنیت و نه حاکم مشروع بالذات، بلکه «کارگزار مآذونی» است که اقدامش به موضوع دفاع، حدود اذن و غایت حفظ حوزه اسلام مقید می‌ماند.

بر این پایه، مقصود از «دیالکتیک شریعت و امنیت» در پژوهش حاضر، تقابل حکم شرعی با مصلحتی سکولار یا تعلیق فراگیر شریعت نیست؛ بلکه فرایندی است که در آن، پیدایش تهدید علیه اسلام و جامعه مسلمانان، عناوین فقهی مرتبط را فعلیت می‌بخشد و شریعت از طریق «تشخیص موضوع»، «تعیین مرجع امنیت»، «تقدم اهم»، «وجوب دفاع» و «اذن مقید»، مناسبات میان فقیه، قدرت سیاسی و جامعه را بازتنظیم می‌کند. از این رو، تحلیل آرای کاشف‌الغطاء در ادامه، بر شش شاخص استوار خواهد بود: «مرجع امنیت»، «ارزش مورد صیانت»، «نوع تهدید»، «مرجع تشخیص و اذن»، «کارگزار دفاع» و «حدود ابزار پاسخ».

ج) بستر تاریخی و امنیتی اندیشه امنیتی کاشف‌الغطاء

حیات فکری و سیاسی شیخ جعفر کاشف‌الغطاء، مقارن با سلطنت فتح‌علی شاه قاجار (۱۲۱۲-۱۲۵۰ق)، در بستریکی از پرتلهاب‌ترین ادوار ژئوپلیتیکی جهان اسلام رقم خورد. در این مقطع تاریخی، کیان جامعه شیعی از دو سو در معرض «تهدیدات وجودی» قرار گرفت: نخست، تهاجم توسعه‌طلبانه امپراتوری روسیه (۱۲۱۸-۱۲۴۳ق) و دوم، هجوم‌های نظامی و هویتی جریان وهابیت در عراق. تکوین حاکمیت قاجار بدو بر مدار غلبه نظامی و فارغ از مشروعیت‌بخشی مبتنی بر آموزه‌های دینی استوار بود، اما شکنندگی اقتدار دولت در تأمین امنیت ملی، طغیان‌های گریز از مرکز و مداخلات هژمونیک قدرت‌های استعمارگر،

موجب شد نهاد مرجعیت شیعه در موقعیت خاصی قرار گیرد. در این وضعیت، الزامات برآمده از ضرورت امنیت و «حفظ اساس اسلام»، موجب شد تا راهبرد «حمایت مقید از قدرت حاکم»، بر اصل اولیه فقهی دال بر عدم مشروعیت و تضعیف حاکم جائر، تقدم راهبردی یابد (شمیم، ۱۳۸۷: ۵۲؛ افتخاری، ۱۳۸۳: ۶۳).

در پی تعمیق این بحران و ضعف پایگاه اجتماعی-مذهبی پادشاه قاجار، دربار ناگزیر به استمداد از نهاد مرجعیت و درخواست صدور فتوای جهاد شد (سپهر، ۱۳۵۳، ج ۱: ۱۸۴). افزون بر مستندات تاریخی، واکاوی گزاره‌های فقهی در اثر «کشف‌الغطاء عن مبهمات الشریعة الغراء» و رسائل جهادی که در آن دوره از سوی فقیهان صادر شد (رجبی، ۱۳۷۸: ۲۲ و ۲۵)، به روشنی ناکارآمدی و خلأ ساختاری ارتش رسمی قاجار را آشکار می‌سازد.

رویارویی فقه‌های امامیه با بحران‌های امنیتی عصر قاجار را می‌توان در قالب دو طیف متمایز صورت‌بندی کرد. نخست، رویکرد انفعالی که واکنش‌های آن عمدتاً سلبی و محدود به امور جاریه بود و دوم، رویکرد فعال و مداخله‌گر که با درک اقتضائات زمانه، در پی مدیریت و مهار چالش‌های ساختاری برآمد (حائری، ۱۳۸۰: ۳۳۲). در این میان، کاشف‌الغطاء، در قامت برجسته‌ترین نماینده رویکرد دوم، حضوری کنش‌گرانه در عرصه معادلات سیاسی ایفا کرد و بیشترین سطح حمایت راهبردی را معطوف به دولت قاجار ساخت. نفوذ سیاسی و اجتماعی وی تا بدانجا گسترش یافت که به عنوان نقطه پیرگار در مناسبات قدرت عمل می‌کرد و به تعبیر مورخان، عرب و عجم به فرمان او سر می‌نهادند (حائری، ۱۳۸۰: ۳۲۹).

براین اساس، کاشف‌الغطاء که از نفوذ اجتماعی و سیاسی فراوانی برخوردار بود، با درک دقیق شرایط زمانه و از طریق «مشروعیت‌بخشی اقتضایی» به پادشاه قاجار، کوشید مردم عصر خویش را برای دفاع از امنیت دولت ایران به خدمت پادشاه قاجار درآورد. بدین منظور، در تمجید از اقتدار دفاعی شاه، وی را دارای رأیی صائب و فکری ثاقب توصیف می‌کند و می‌نویسد: «إن جالس العلماء کان مقدّمهم، أو اختلی بالوزراء کان مدرّسهم و معلّمهم، إن عارض رأیه الآراء کان رأیه الصائب، أو خالف فکره الأفكار کان فکره الثاقب» (کاشف‌الغطاء، ۱۴۲۲ق، ج ۱: ۴۴). باین وجود، این ادبیات تجلیل‌آمیز نباید به معنای عدول وی از مبانی کلامی شیعه در باب مشروعیت حاکم تلقی شود؛ زیرا کاشف‌الغطاء در مقام نظر، اصل «ولایت» را منحصرأ شأنی الهی می‌داند و هرگونه حاکمیت بشری فاقد

اذن شرعی را ذاتاً نامشروع می‌شمارد (کاشف الغطاء، ۱۴۲۲ق: ۲۰۷).

در این وضعیت، فقیه با این پرسش مواجه می‌شد که چگونه می‌توان بدون اعطای مشروعیت ذاتی به سلطان، از ظرفیت قدرت سیاسی موجود برای دفع تهدید علیه حوزه اسلامی استفاده کرد. پاسخ کاشف الغطاء در «اذن محدود و کارکردی» به سلطان برای دفاع از اسلام و مسلمانان ظهور یافت؛ اذنی که باید آن را در زمینه اضطراب امنیتی و هراسی دنبال کرد که سرزمین اسلام با آن مواجه شده بود، نه به عنوان مشروعیت بخشی مطلق به سلطنت. براین اساس، بستر تاریخی اندیشه کاشف الغطاء صرفاً زمینه بیرونی صدور چند فتوا نبود، بلکه بخشی از منطق فهم فقه سیاسی او به شمار می‌رفت. از این رو، وی ضمن تأکید بر انحصار ولایت در مجتهد جامع الشرایط، جواز تفویض بخشی از اختیارات به سلطان عرفی را صرفاً در چهارچوب «مصلحت عامه» صادر کرد. در این چهارچوب، سلطان نه یک حاکم شرعی، بلکه صرفاً «مأذون» و کارگزاری از جانب فقیه تلقی می‌شد و مشروعیت وی در گرو امتثال اوامر ولی فقیه بازتعریف می‌شود. پیامد این چرخش فقهی، خروج حمایت از حاکمیت از دایره «اعانه ظالم» و اندراج آن ذیل «نیابت از فقیه» بود. براین اساس، همراهی آحاد امت با پادشاه قاجار در دفع تجاوزات دشمن، صورتی وجوبی به خود می‌گرفت؛ تا بدانجا که وی در فتوایی قاطع، سلسله مراتب هم بستگی و اطاعت را این گونه پی ریزی کرد: «و تجب علی الناس إعانتة و مساعدته إن احتاجهم و نصرته و من خالفه، فقد خالف العلماء الأعلام و من خالف العلماء الأعلام، فقد خالف والله الإمام و من خالف الإمام، فقد خالف رسول الله سید الأنام و من خالف سید الأنام فقد خالف الملك العلام» (کاشف الغطاء، ۱۴۲۲ق، ج ۴: ۳۳۲). بنابراین، پیش از تحلیل مفهومی امنیت در اندیشه او، باید توجه داشت که این مفاهیم در پاسخ به وضعیتی تاریخی و بحرانی شکل گرفتند. با درک این زمینه تاریخی، حال این پرسش مطرح می‌شود که درک محیطی او از اهمیت مقوله امنیت، چه تأثیری بر مفصل بندی نسبت امنیت و شریعت در اندیشه او بر جای گذاشته است؟

د) جایگاه امنیت در فقه سیاسی کاشف الغطاء

لغت شناسان، «امنیت» را ماهیتاً به دفع تهدید و فقدان خوف تعریف می‌کنند (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۸: ۳۸۸). این ساحت معنایی در آیاتی که امنیت را کانون «امنیت عینی و هویتی»

می‌دانند، مشهود است: «فیه آیاتٌ بَیِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا» (آل عمران: ۹۷). در گذار از بحران به ثبات نیز، امنیت معادل طمأنینه روانی صورت‌بندی شده است: «فَإِنْ خِفْتُمْ فَرَجَالًا أَوْ زُرُبَانًا فَإِذَا أَمْنُكُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ» (بقره: ۲۳۹). در ادبیات کلاسیک هم مفاهیمی چون طمأنینه (زیبیدی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۸: ۲۳) و آسودگی (دهخدا، ۱۳۷۳)، بازتاب‌دهنده همین دال‌های معنایی ایجابی‌اند. از سوی دیگر، تعدد تعاریف امنیت، بیانگر ماهیت ذاتاً چالش‌برانگیز و فقدان اجماع مفهومی آن است (Buzan, 1983: 12). در ادبیات کلاسیک روابط بین الملل تا پیش از دهه هشتاد میلادی، امنیت رویکردی تقلیل‌گرایانه داشت و صرفاً در ساحت «مضیق نظامی» محصور بود؛ اما اندیشمندان متأخر با اتخاذ رویکردی موسع، آن را به رهایی از تهدیدات و ایجاد شرایط مساعد برای صیانت از ارزش‌های حیاتی در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی بازتعریف کردند (عبدالله‌خانی، ۱۳۹۶: ۱۲۶؛ Buzan, 1983: 10-12).

برخلاف این‌طور دیرهنگام غربی، ساختار هنجاری فقه سیاسی اسلام از دیرباز خوانشی موسع از امنیت داشته است. در این منظومه، تقلیل امنیت به فقدان تهدید نظامی رویکردی ناتمام است؛ زیرا تهدید بنیان‌های ارزشی و هویتی، هم‌تراز و گاه مخرب‌تر از ناامنی فیزیکی ارزیابی می‌شود. براین‌اساس، سازوکارهایی نظیر برخورد با ارتداد، نه حکمی فردی، بلکه صیانت از امنیت فکری-عقیدتی عرصه عمومی است. بدین‌سان، در اندیشه فقیهانی چون کاشف‌الغطاء، امنیت مفهومی ترکیبی از صیانت هم‌زمان مرزهای جغرافیایی و مرزهای ارزشی به شمار می‌آید. کاشف‌الغطاء، علاوه بر دفاع سرزمینی، صیانت از شعائر را معادل حفظ هویت امت می‌داند و تضعیف آن را که در برتری کلمه کفر بر اسلام، نواختن ناقوس‌ها، ساخت کلیساها و آشکارشدن شعائر کفر متجلی می‌شود- تهدیدی هویتی برمی‌شمارد. از این‌رو، دال مرکزی امنیت در اندیشه او، همسو با سنت فقهی پیشین (شهید اول، ۱۴۰۰ ق، ج ۱: ۳۸)، با واژه «حفظ» معادل‌سازی شده است: «الجهاد لحفظ بیضة الإسلام إذا أراد الکفار المستحقون لغضب الجبار الهجوم علی أراضی المسلمین و بُلدانهم و قراهم» (کاشف‌الغطاء، ۱۴۲۲ ق، ج ۴: ۲۸۷). وی حفظ شریعت را غایت بنیادین دفاع سرزمینی دانسته و هدم آن را عامل هرج‌ومرج و امتناع از تحقق عدالت می‌داند (همان: ۳۷۷).

تأکید وی بر «حفظ نساء و ذراری» (همان: ۳۵۶) نشان می‌دهد که دفاع اسلامی

فراتر از ساختار سیاسی و مرزها، حمایت از افشار آسیب‌پذیر جامعه مسلمانان را نیز در بر می‌گیرد؛ افشاری که ضامن استمرار اجتماعی امت به شمار می‌آیند. بنابراین، امنیت در فقه او تنها زبان جنگ و مرز نیست، بلکه زبان حفظ دین، اجتماع، نسل و نظم عمومی است (همان: ۳۷۷). حاصل آنکه امنیت در فقه سیاسی کاشف‌الغطاء نه به صورتی انتزاعی، بلکه در بستر مفاهیم درون‌فقهی ادراک می‌شود. وی امنیت را مستقیماً مفهوم‌پردازی نکرده است، اما در مباحثی نظیر جهاد دفاعی، مرابطه، حفظ بیضه اسلام، محاربه، صیانت از شعائر و دفاع از ثغور، مفاهیمی را به کار می‌گیرد که همگی بر صیانت از دین، دارالاسلام و جامعه مسلمانان دلالت دارند و گویای رویکرد موسع او به امنیت‌اند. از این رو، درک دقیق جایگاه امنیت در اندیشه وی، مستلزم تحلیل ارزش محوری در میان تمامی ارزش‌هایی است که کاشف‌الغطاء دفاع از آن‌ها را واجب می‌داند.

۱. مرجع امنیت در فقه سیاسی کاشف‌الغطاء

در مطالعات امنیتی معاصر، پرسش بنیادین «امنیت برای چه کسی و برای صیانت از کدام ارزش است؟» (Baldwin, 1997: 13) مشخص می‌سازد که ایمنی و بقای کدام موجودیت باید تضمین شود (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۵، الف، ج ۲: ۷) تا روشن شود در شرایط تراحم، بازیگران امنیت‌ساز سایر موجودیت‌ها را فدای کدام ارزش بنیادین می‌کنند (لک‌زایی، ۱۳۹۳: ۱۵). در فقه سیاسی کاشف‌الغطاء، مرجع امنیت به شخص سلطان، دولت یا قلمرو سیاسی خاص فروکاسته نمی‌شود. فتوای جهاد او علیه روسیه برای حمایت از مرزهای ایران قاجاری، نه به قصد دفاع از شخص سلطان یا تثبیت سلطنت، بلکه مستند به «حفظ بیضه اسلام» و دفع تجاوز از دارالاسلام صادر شد. در این ساختار، قدرت سیاسی مأذون از جانب فقیه، صرفاً کارگزار اجرای تکلیف امنیتی است، نه مرجع آن. همچنین مرجع امنیت نزد وی، ملیت مدرن نیست؛ چنان‌که با وجود زیست در عراق، تهدید روسیه علیه ایران را بیگانه با تکلیف دینی خود نپنداشت. در دستگاه فقهی او، معیار دفاع نه مرزهای دولت - ملت جدید، بلکه تعلق سرزمین تهدیدشده به ثغور دارالاسلام است و تعرض به آن، تکلیف دفاعی عمومی در پی دارد.

تکرار معنادار کلیدواژه «حفظ بیضه الإسلام» (کاشف‌الغطاء، ۱۴۲۲ق، ج ۴: ۲۸۷، ۲۸۸، ۳۳۲، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۸۲، ۳۸۸، ۳۸۹، ۴۰۱، ۴۰۶، ۴۱۲، ۴۱۵ و ۴۱۶) بیانگر مرکزیت

این مفهوم در دکترین دفاعی اوست. براین اساس، امنیت به مدار حاکمیت سیاسی تقلیل نمی‌یابد، بلکه بر صیانت از ساختارهای بنیادین دین استوار می‌شود. بر پایه این شالوده معرفت‌شناختی، زوال واقعی جوامع را در فروپاشی دینی- هویتی می‌داند، نه فیزیکی. این منطق همسو با بیان امیرالمؤمنین (ع) در تبیین «نظام ترجیحات امنیتی» است که در شرایط بحران، جان و مال را ارزشی ثانوی و فدای دین می‌دانند: «...فَإِذَا حَضَرَتْ بَلِيَّةٌ فَاجْعَلُوا أَمْوَالَكُمْ دُونَ أَنْفُسِكُمْ وَإِذَا نَزَلَتْ نَازِلَةٌ فَاجْعَلُوا أَنْفُسَكُمْ دُونَ دِينِكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ الْهَالِكَ مَنْ هَلَكَ دِينُهُ» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲: ۲۵۶). در بیانی دیگر، ایشان پیوندی دیالکتیک میان دین و امنیت برقرار کرده و فقدان دین را معادل ناامنی هستی‌شناختی معرفی می‌کنند: «...لَأَنَّ مُفَارَقَةَ الدِّينِ مُفَارَقَةُ الْأَمْنِ» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱: ۲۷).

با این توضیح، مرجع اصلی امنیت در فقه سیاسی کاشف الغطاء، «اساس اسلام» است؛ موجودیتی بنیادین که بقای دین، نظم اجتماعی، ثغور و شعائر به آن وابسته است و فروپاشی آن، امکان اقامه شریعت را مختل می‌سازد. این مرجع کلان، دارای مراتبی به هم پیوسته است: ۱. بیضه اسلام: هسته اصلی و بنیادین امنیت؛ ۲. دارالاسلام و ثغور مسلمین: مرتبه عینی و ظرف جغرافیایی تحقق دین؛ ازاین‌رو، دفاع سرزمینی، صیانت از ظرف تحقق شریعت است و هجوم دشمن، تهدیدی علیه امکان استمرار نظم دینی به شمار می‌آید؛ ۳. جامعه مسلمانان (نفوس، زنان، کودکان و نظم عمومی): تأکید وی بر حفظ جامعه نشان می‌دهد که بیضه اسلام بدون جامعه مؤمنان محقق نمی‌شود؛ ۴. شعائر، نمادها و هویت دینی.

نتیجه آنکه امنیت در اندیشه سیاسی کاشف الغطاء نه دولت‌محور است، نه فردمحور و نه ملیت‌محور به معنای برساخته‌های مدرن؛ بلکه ارزش برتر، «حوزه اسلام»، به مثابه بازسازی مفهومی معاصر است. امنیت زمانی محوریت می‌یابد که موجودیت اسلام و جامعه مسلمانان تهدید شود. در این وضعیت، دفاع سرزمینی، حفظ مسلمانان، صیانت از شعائر و اذن به قدرت سیاسی، همگی ذیل «حفظ بیضه اسلام» معنا می‌یابد؛ چنان‌که وی در زمان تهدید، همگان را موظف به بسیج امکانات برای این هدف می‌داند: «فمن كان عنده جاه بذل جاهه، أو مال بذل ماله، أو سلاح بذل سلاحه، أو حيلة أو تدبير صرفها في هذا المقام، لحفظ بيضة الإسلام» (کاشف الغطاء، ۱۴۲۲ ق، ج ۴: ۲۸۸).

۲. سازوکار رفع تهدید در فقه سیاسی کاشف الغطاء

با مشخص شدن پاسخ این پرسش که در فقه سیاسی کاشف الغطاء امنیت برای چه کسی و برای صیانت از کدام ارزش است، این پرسش مطرح می‌شود که این رهیافت در مواجهه با تهدید علیه این مرجع امنیتی، چه سازوکاری را فعال کرده است. همچنان که پیش‌تر تبیین شد، بافتار بحران‌زده حاکم بر عصر کاشف الغطاء و ادراک بی‌واسطه وی از تهدیدات وجودی ناشی از تهاجم امپراتوری روسیه به سرزمین‌های اسلامی، موجب شد فقه سیاسی وی به کنشگری فعال در عرصه امنیت تبدیل شود.

وی با ایجاد تفکیک روش‌مند میان «جهاد ابتدایی» و «جهاد دفاعی»، الزامات صیانت از کیان اسلام را در وضعیت بحران بازتولید کرده و نسبت میان شریعت و امنیت را بر این اساس تدوین کرد که آنگاه که اساس اسلام با هراسی وجودی مواجه می‌شود، با تحقق موضوع تهدید، حکم شرعی دفاع فعلیت می‌یابد و در موارد تراحم، دامنه اجرای سایر احکام بر پایه قواعد اهم و مهم و، حسب مورد، با انطباق عناوین ثانوی تنظیم می‌شود؛ تا جایی که وی برای دفع تهدید نظامی متخاصمان، کاربست ابزارهای نامتعارف، همچون استفاده از سم را در موقعیت دفاعی بلامانع می‌داند و دفع شر را بدون هیچ‌گونه قید و شرطی واجب می‌شمارد (همان: ۳۷۶).

افزون بر این، او با درکی چندبُعدی از پدیده ناامنی، مخلان امنیت داخلی را نیز رصد می‌کند، امنیت فکری را در عرض امنیت نظامی کانون توجه قرار می‌دهد و هرگونه رخنه در بنیان‌های ایدئولوژیک امت را هراسی وجودی قلمداد می‌کند که مستلزم اتخاذ تدابیر ویژه است (همان: ۳۶۴). از این رو، دیالکتیک امنیت و شریعت در فقه سیاسی او در دو بعد «امنیت نظامی» و «امنیت فکری» قابل پیگیری است.

۲-۱. امنیت نظامی

تهدید نظامی، بارزترین مخاطره علیه بقای موجودیت‌های سیاسی است. امنیت نظامی وضعیتی است که در آن تهدیدات علیه ارزش‌های حیاتی مهار می‌شود و ادراک تهدید به حداقل می‌رسد؛ به نحوی که بازیگران برای دفع جنگ، مجبور به مصالحه بر سر هسته سخت ارزش‌های خود نمی‌شوند و در صورت تخاصم، ظرفیت تاب‌آوری دارند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۵ الف، ج ۲: ۲۳). دفع تهدیدات در فقه سیاسی کاشف الغطاء، تکلیفی

وجودی-شرعی با عنوان «جهاد دفاعی» است که فراتر از یک تاکتیک نظامی، پیوند دیالکتیک حفظ تمامیت ارضی و پاسداشت شریعت را نشان می‌دهد. وی این دفاع همه‌جانبه را بر تمامی مسلمانان واجب می‌داند و فرماندهی آن را در عصر غیبت، در انحصار مجتهدان جامع‌الشرایط، به عنوان نایبان مشروع، قلمداد می‌کند که احاد امت موظف به اطاعت مطلق از آنان‌اند. صیانت از دارالاسلام اولیتی غیرقابل مذاکره است که حتی عبور از جان، مال و خانواده را توجیه می‌کند: «و يجب على المسلمين الحاضرين والغائبين إن لم يكن في الثغور من يقوم بدفعهم عن أرضهم أن يتركوا عيالهم وأطفالهم وأموالهم ويهاجروا إلى دفع أعداء الله عن أولياء الله» (کاشف‌الغطاء، ۱۴۲۲ق، ج ۴: ۲۸۹). برخلاف سیر تطور فقه شیعه که جهاد دفاعی را امری بدیهی، بی‌نیاز از اذن امام و در حاشیه جهاد ابتدایی می‌انگاشت (طرابلسی، ۱۴۰۶ق، ج ۱: ۲۹۶؛ حلی (محقق)، ۱۴۰۸ق، ج ۱: ۲۷۸؛ عاملی (شهید ثانی)، ۱۴۱۳ق، ج ۳: ۹؛ حلی، ۱۴۱۰ق، ج ۲: ۳)، کاشف‌الغطاء با درک ضرورت وجود حاکم در پاسخ به تهدیدات، جهاد دفاعی را نیز ذیل حاکمیت امام و فقیه تعریف می‌کند. از منظر وی، علت تخاصم، کفر هویتی یا تفاوت‌های قومی نیست، بلکه کنش تهدید‌آمیز علیه کیان اسلام است؛ ازاین‌رو، جهاد دفاعی منحصرراً برای صیانت از اساس اسلام مفصل‌بندی می‌شود. زعامت نظامی در عصر حضور، حق انحصاری معصوم است: «لم يجز التعرض لهذا المنصب إلا عن إذن لمنصوب خاص لخصوص الجهاد» و در عصر استثنایی غیبت، فقیه مرجع غایی سیاست‌گذاری امنیتی است: «وإذا لم يحضر الإمام... وجب على المجتهدين القيام بهذا الأمر» (کاشف‌الغطاء، ۱۴۲۲ق، ج ۴: ۳۳۳).

نوآورانه‌ترین بُعد فقه وی، صورت‌بندی «ولایت امنیتی تفویضی» است؛ بدین معنا که اگر فقیه فاقد ابزار قدرت باشد، می‌تواند عاملیت اجرایی امنیت را به حاکمی مقتدر (رئیس مطاع) واگذار کند. این نظریه، متأثر از بحران‌های وجودی عصر قاجار و نیازمند هم‌افزایی «مرجعیت هنجاری فقیه» و «عاملیت اجرایی شاه» بود؛ ازاین‌رو، کاشف‌الغطاء با صدور اذن شرعی برای فتح‌علی شاه «فقد أذن... للسلطان... المحروس بعين عناية الملك المَنَّان، «فتح‌علی شاه»... في أخذ ما يتوقف عليه تدبير العساكر... من خراج أرض مفتوحة بغلبة الإسلام» (همان)، پادشاه را در جایگاه «کارگزار امنیت» نشانده. در این پارادایم، سلطان قاجار نه مرجع امنیت است و نه منشأ مشروعیت دفاع، بلکه ابزاری

اجرایی مآذون ازسوی فقیه مشروعیت بخش است. تفکیک کاشف الغطاء میان «قدرت مشروع بالذات» و «قدرت مآذون برای دفع تهدید»، نشان می‌دهد که سلطنت مآذون در امتداد جهاد دفاعی فهم می‌شود؛ بدین معنا که هنگام تهدید ثغور، شریعت ابتدا دفاع را واجب کرده و سپس استفاده از ظرفیت قدرت سیاسی موجود را منحصرأ در محدوده اذن فقیه و با غایت حفظ اساس اسلام، مجاز می‌شمارد.

۲-۲. امنیت فکری

بررسی پدیدارشناسانه رسائل و آرای فقهی-سیاسی کاشف الغطاء نشان می‌دهد که مفهوم امنیت در دستگاه فکری وی، ساختاری چندوجهی و شبکه‌ای دارد. در این ساختار، تهدیدات صرفاً به تهاجمات سخت‌افزاری و فیزیکی خارجی تقلیل نمی‌یابند؛ بلکه هرگونه عاملی که انسجام درون‌ساختاری و بنیان‌های معرفتی جامعه اسلامی را دچار خدشه سازد، در زمره تهدیدات کلان امنیتی طبقه‌بندی می‌شود. براین اساس، ابعاد امنیت در فقه سیاسی ایشان را می‌توان در طیفی پیوسته از «صیانت هویتی» تا «دفاع فیزیکی و سرزمینی» صورت‌بندی کرد.

در منظومه فکری کاشف الغطاء، مواجهه با پدیده ارتداد از سطح یک بزه کیفری متعارف فراتر رفته و در قامت چالشی امنیتی صورت‌بندی می‌شود. ایشان با اتخاذ رویکردی تهدیدمحور، خطرات متوجه جامعه اسلامی را به دو طیف «تهدیدات علیه ارکان ایده حاکم» و «تهدیدات غیررکنی» طبقه‌بندی می‌کند. در این چهارچوب، اهانت به پیامبر اعظم (ص) به مثابه حمله‌ای ویرانگر علیه ایده بنیادین دولت اسلامی تلقی می‌شود. از منظر رویه‌های دادرسی و عاملیت اجرایی، درحالی‌که برخورد قضایی با انحرافات عقیدتی غیررکنی، نظیر ارتداد متعارف، در صلاحیت و انحصار حاکمیت قرار دارد، پدیده «سب النبی» به دلیل ماهیت به شدت ضدامنیتی و شالوده‌شکنانه‌اش، تکلیفی همگانی ایجاد کرده و تمامی مسلمانان موظف به مقابله با این تهدید ایدئولوژیک خوانده می‌شوند (کاشف الغطاء، ۱۴۲۲ق، ج ۴: ۴۲۲).

کاشف الغطاء حتی انحراف غیررکنی، مانند مرتد، را عامل تولید ناامنی هویتی و اجتماعی دانسته و با بیان گزاره که «ولا تُقبل توبته ظاهراً ولا باطناً»، نشان می‌دهد که در تراحم میان حقوق فردی و امنیت هستی‌شناختی امت، این پدیده از شمول رویه‌های

عادی قضایی مبتنی بر تخفیف خارج شده و مستلزم اقدامات استثنایی و شدیدترین واکنش‌های بازدارنده است. البته این واکنش امنیتی در فقه سیاسی وی، کاملاً متناسب با ضریب تهدیدانگاری سوژه‌ها قرار می‌گیرد؛ چنان‌که احکام ناظر به زن مرتد، به جای حذف فیزیکی، به حبس و تعزیر مقطعی تقلیل می‌یابد تا بستر برای بازگشت وی فراهم شود. با این وجود، در خصوص تهدید رگنی «سب النبی»، حکم اعدام برای تمامی گروه‌ها استثنای پذیر نیست «وفي القتل المستند إلى السب يستوي الجميع» (همان). شایان ذکر است که این رویکرد در میان فقیهان پیش از او نیز قابل دریافت است (حلی، ۱۴۱۳ق، ج ۳: ۵۴۸) و (عاملی، ۱۴۱۷ق، ج ۲: ۴۳).

برون داد این رویکرد آن است که مرتد، از طریق اشاعه ساختاریافته باورهای انحرافی، از یک سو پایه‌های مشروعیت بخش حاکمیت را متزلزل می‌سازد و از سوی دیگر، با ایجاد گسست در یکپارچگی امت، بستر را برای همسویی با متخاصمان دارالاسلام فراهم می‌آورد. این پیوند میان تخریب عقیدتی و ناامنی فیزیکی، در ادبیات قرآنی هم‌ارز «اعلان جنگ با حاکمیت الهی» تلقی می‌شود: «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا...» (مائده: ۳۳). از این رو، ارتداد نوعی «آناشرشی معرفتی» است که صیانت از مرجع غایی امنیت را با مخاطره‌ای جدی مواجه می‌سازد. بر این اساس، تکلیف عمومی مسلمانان در اجرای مجازات سب النبی، در حقیقت کنشی پیشگیرانه برای ایجاد حصاری امنیتی به منظور محافظت از «بیضه اسلام» است.

بدین ترتیب، پیوند میان تعرض عقیدتی و ناامنی جسمانی را می‌توان در قالب چهار حلقه مشاهده کرد: نخست، تکفیر جماعت؛ دوم، سلب حرمت دم و مال؛ سوم، تعریف «حمله و تصرف» به عنوان «جهاد و غنیمت»؛ چهارم، تحقق قتل، غارت و تخریب شعائر. در واقع، واکنش فقهی کاشف الغطاء متوجه «اندیشه‌ای مجرد» نبود، بلکه معطوف به آثاری بود که موضوع عناوین دفاعی را محقق می‌کرد: یعنی هجوم به بلد، تعرض به نفوس و اموال و هدم امکان اقامه شعائر. البته این نتیجه، قابل تعمیم به هرگونه اختلاف عقیدتی نیست؛ بلکه تنها هنگامی می‌توان از پیوند عقیده و ناامنی فیزیکی سخن گفت که نقش واسطه «تکفیر، استباحه و رفتار خارجی» با شواهد تاریخی یا متنی اثبات شود.

ها) دیالکتیک شریعت و امنیت در فقه سیاسی کاشف الغطاء

بررسی و واکاوی انتقادی در گزاره‌های فقهی و سیاسی علامه کاشف الغطاء، مبین این واقعیت است که مقوله امنیت در فقه سیاسی وی، نه در قامت یک نظریه مستقل و انتزاعی، بلکه در بطن عناوین و احکام فقهی تجلی یافته است. مفاهیم بنیادینی نظیر «حفظ بیضه اسلام»، «جهاد دفاعی»، «مربطه»، «دفع متجاوز»، «اذن به قدرت سیاسی مستقر»، «محاربه» و «صیانت از شعائر دینی»، هریک از منظری متمایز، به مسئله خطیر صیانت از کیان اسلام و جامعه مسلمانان معطوف‌اند. براین اساس، تقلیل این گزاره‌ها به احکامی پراکنده در ابواب متکثر فقهی، خطایی روش‌شناختی است؛ بلکه بایسته است آن‌ها را تجلیات و بازتاب‌های یک «منطق صیانتی منسجم» انگاشت که در وضعیت‌های تهدیدزا، هندسه مناسبات میان شریعت و امنیت را به روشنی صورت‌بندی می‌کند.

مقصود از «دیالکتیک شریعت و امنیت» در این مقام، به هیچ‌روی ناظر بر تقابل یا تخالف امنیت با احکام شریعت نیست. در دستگاه فقهی کاشف الغطاء، امنیت به مثابه مصلحتی عارضی و برون‌دینی بر احکام فقهی تحمیل نمی‌شود؛ بلکه مفهوم امنیت در ادبیات فقهی ایشان، از درون‌مایه مفاهیمی چون «صیانت از کیان اسلام»، «حفظ بیضه اسلام»، «حراست از ثغور» و «ممانعت از اختلال در نظم بنیادین دینی و اجتماعی» استنتاج می‌شود. از این حیث، امنیت نه تنها رقیب یا هم‌اورد شریعت تلقی نمی‌شود، بلکه به عنوان یکی از ساحت‌های بنیادین فعلیت‌یافتن و تحقق عینی شریعت در مقام صیانت از دین، دارالاسلام و جامعه مؤمنان ایفای نقش می‌کند.

سازوکار این دیالکتیک، در وهله نخست، از مجرای دو فرایند «تغییر عنوان» و «تشخیص موضوع» عملیاتی می‌شود. یک کنش خاص در شرایط هنجارین و عادی، ممکن است تحت شمول عنوانی معین قرار گیرد و متضمن حکم فقهی ویژه‌ای باشد؛ اما همان رفتار در وضعیت بروز تهدید علیه «حوزه اسلامی»، مستعد پذیرش عنوان ثانوی و متفاوتی است. به عنوان نمونه، هم‌گرایی و همراهی با قدرت سیاسی فاقد مشروعیت ذاتی، چنانچه در راستای تحکیم سلطه نامشروع حاکمیت جائر باشد، ماهیتاً مذموم و محل اشکال شرعی است؛ اما همین کنش اگر در مقام صیانت از ثغور اسلامی و دفع شر متجاوز انجام شود، در ذیل عنوان «حفظ بیضه اسلام» و «دفاع از دارالاسلام» بازتعریف می‌شود. بدین سان، ملاحظات امنیتی هرگز به تعطیلی احکام شرعی نمی‌انجامد؛ بلکه

با دگرگون‌سازی موضوع و انطباق عناوین فقهی جدید، پویایی شریعت را در مواجهه با متغیرهای نوپدید تضمین می‌کنند.

سطح دوم این دیالکتیک، ناظر بر قاعده «تقدم عناوین اهم» در شرایط بروز بحران و تهدیدات امنیتی است. در بزنگاه‌هایی که «بیضه اسلام»، مرزهای جامعه مسلمین، انتظام عمومی یا شعائر بنیادین دینی در معرض هجمه و تعرض قرار می‌گیرند، عناوینی چون «دفاع مشروع»، «دفع متجاوز»، «صیانت از نظام دینی» و «ممانعت از تعطیلی احکام الهی»، موضوعیتی مضاعف و اهمیتی بنیادین می‌یابند. در چنین وضعیتی، شریعت با اتکا بر قواعد و عناوین درونی خویش، به بازتنظیم و اولویت‌بندی مجدد احکام فقهی مبادرت می‌ورزد. بدین سان، تقدم اقتضائات امنیتی در منظومه فکری کاشف الغطاء، هرگز به معنای ترجیح مصلحت‌سنجی‌های سیاسی بر نص شریعت نیست؛ بلکه بیانگر تقدم عنوان فقهی «حفظ اسلام» بر سایر ملاحظات تقلیل‌یافته در شرایط اضطرار و تهدید است.

با وجود این انسجام مفهومی، کاربرست «احتیاط روش‌شناختی» در این تطبیق، ضروری است؛ بدین معنا که نباید از این تحلیل چنین استنتاج کرد که کاشف الغطاء در پی پردازش نظریه‌ای مدرن و هم‌سو با مکاتب معاصر در باب امنیت بوده است. ایشان در چهارچوب ادبیات نوین مطالعات امنیتی سخن نمی‌گویند و مباحثی نظیر «مرجعیت امنیت»، «تهدید وجودی» یا «امنیت هویتی» در ادبیات وی جایگاهی ندارند. آنچه از فحوای آثار و مواضع فقهی ایشان قابل استنباط است، ابتناء بر «منطق امنیتی درون فقهی» است؛ منطقی که بر شالوده «حفظ بیضه اسلام» و حراست از «کیان حوزه اسلامی»، هندسه ارتباطی میان مفاهیم دفاع، اقتدار سیاسی، نظم عمومی و شعائر مذهبی را صورت‌بندی می‌کند. از این رو، وام‌گیری از مفاهیم و واژگان مدرن امنیتی در این پژوهش، صرفاً جنبه ابزاری دارد تا بازخوانی تحلیلی و تبیین روزآمد اندیشه‌های ایشان میسر شود، نه آنکه به انتساب نابجای دستگاه معرفت‌شناختی معاصر به فقه سیاسی کاشف الغطاء بینجامد.

برایند این تحلیل آن است که دیالکتیک «شریعت و امنیت» در فقه سیاسی کاشف الغطاء، به مثابه ظرفیت و توانمندی ذاتی شریعت در مواجهه با وضعیت‌های تهدیدزا و بحرانی تبیین می‌شود. شریعت در چنین بزنگاه‌هایی، بدون کمترین عدول از مبانی و اصول بنیادین خویش، «عناوین صیانتی» را فعال و عملیاتی می‌سازد، موضوعات

فقهی را بازتشریح داده و بازتعریف می‌کند و در ساحت «تزامم مصالح و مفاسد»، با اولویت‌گذاری دقیق، از تمامی ظرفیت‌های مشروع و موجود برای حراست از کیان اسلام و صیانت از جان و مال جامعه مسلمانان بهره می‌گیرد. بنابر آنچه گذشت، امنیت در هندسه معرفتی کاشف‌الغطاء، نه مقوله‌ای حاشیه‌ای است و نه پدیده‌ای ماورای ساحت فقه؛ بلکه به عنوان یکی از «گرانیگاه‌های بنیادین» در تحلیل فقه سیاسی ایشان در شرایط بحران، شناخته می‌شود.

نتیجه‌گیری

واکاوی فقه سیاسی کاشف‌الغطاء مبین آن است که مقوله امنیت در منظومه فکری وی، نه مفهومی حاشیه‌ای است و نه پدیده‌ای تقلیل‌یافته به ساحت نظامی یا برون‌دینی؛ بلکه این مفهوم در بطن عناوین فقهی و در پیوندی ناگسستنی با مفاهیم بنیادین «حفظ کیان اسلام»، «صیانت از دارالاسلام»، «پاسداری از ثغور مسلمین»، «تضمین انتظام عمومی» و «حفظ شعائر دینی» معنا و فعلیت می‌یابد. کاشف‌الغطاء امنیت را در قالب روش‌شناسی و زبان اصطلاحی مطالعات امنیتی معاصر صورت‌بندی نمی‌کند، اما در خلال مباحثی چون «حفظ بیضه اسلام»، «جهاد دفاعی»، «مرباطه»، «محاربه»، «سلطنت مأذون» و «صیانت از شعائر»، منطقی عمیقاً «صیانتی» را پی‌ریزی می‌کند که غایت آن، تضمین بقای دین و صیانت از حیات جامعه مسلمانان است.

برجسته‌ترین یافته پژوهش آن است که «مرجعیت امنیت» در فقه سیاسی کاشف‌الغطاء، نه نهاد سلطنت است، نه دولت مستقر و نه مفهوم ملیت در پارادایم نوین آن؛ بلکه «مرجع غایی امنیت» در این چهارچوب، اساس اسلام است. براین اساس، صدور فتوای جهاد وی در تقابل با تهدیدات امپراتوری روسیه را نباید به مثابه حمایت تقلیل‌گرایانه از حاکمیت قاجار یا صرفاً دفاع از مرزهای ایران آن عصر تفسیر کرد؛ بلکه این کنش فقهی را باید در چهارچوب «دفاع از ثغور دارالاسلام» و صیانت از موجودیت جامعه مسلمانان تحلیل کرد. استواری بر همین منطق است که موجب می‌شود تهدید علیه پاره‌ای از بلاد اسلامی، حتی برای فقیه‌ای که در قلمرو حاکمیتی متمایزی زیست می‌کند، منشأ تولید تکلیف شرعی و الزام‌آور شود. از سوی دیگر، «تهدید اساس اسلام» به معنای نابودی اسلام در همه سرزمین‌های اسلامی نیست، بلکه هر بخشی از «سرزمین

اسلام» که با مخاطرات وجودی مواجه شود، در حکم تهدید اساس اسلام است. افزون بر این، کالبدشکافی مفهوم «سلطنت مأذون» در اندیشه کاشف الغطاء نشان می‌دهد که وی میان «مشروعیت ذاتی قدرت سیاسی» و «اذن کارکردی برای قدرت مستقر»، تفکیکی دقیق قائل است. اذن اعطایی وی به سلطان قاجار، هرگز به معنای مشروعیت بخشی مطلق و تأسیسی به نهاد سلطنت نیست؛ بلکه تجویزی محدود، مقید و غایت‌مدار برای تدبیر امور دفاعی، بسیج نیروها و دفع تهدیدات متوجه حوزه اسلامی است. بر این بنیاد، قدرت سیاسی حاکم در مقام دفاع، نه «مرجعیت امنیت» را داراست و نه «منبع مشروعیت» تلقی می‌شود؛ بلکه صرفاً به مثابه ابزاری اجرایی، در خدمت تحقق تکلیف بنیادین دفاع در شرایط بحران ایفای نقش می‌کند.

مبثنی بر این استدلال، مقصود از «دیالکتیک شریعت و امنیت» در فقه سیاسی کاشف الغطاء، تقابل ماهوی میان این دو مفهوم یا ترجیح مصلحت سیاسی بر احکام شرعی نیست؛ بلکه دیالکتیک در این مقام، ناظر بر چگونگی فعال‌سازی ظرفیت‌های مستتر در درون شریعت، هنگام مواجهه با وضعیت‌های تهدیدزا است. در چنین برهه‌هایی، شریعت از طریق مکانیسم‌هایی چون «تغییر عناوین فقهی»، «تنقیح مناط»، «تشخیص موضوع»، «تقدم قاعده‌مند اهم بر مهم»، «فعلیت بخشی به احکام دفاعیه» و «اعطای اذن مقید به قدرت مستقر»، هندسه مناسبات میان احکام و اولویت‌های فقهی را بازتنظیم می‌کند. در نتیجه، امنیت در اندیشه وی، نه عاملی برای خروج از مرزهای شریعت است و نه بدیلی برای آن؛ بلکه خود یکی از ساحت‌های کلیدی برای فعلیت یافتن مقاصد شریعت در مقام صیانت از اسلام و امت اسلامی محسوب می‌شود.

تعارض منافع

تضاد منافع : در انجام مطالعه حاضر هیچ گونه تضاد منافع وجود ندارد.

موازن اخلاقی : در انجام این پژوهش تمامی اصول و موازن اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده ها: داده ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی: این پژوهش حامی مالی نداشته است.

منابع

قرآن

نهج البلاغه

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق). من لایحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

ابن بشر، عثمان بن عبدالله (۱۴۰۲ق). عنوان المجد فی تاریخ نجد. تحقیق عبدالرحمن بن عبداللطیف آل شیخ. ریاض: داره الملك عبدالعزيز.

ابن قاسم، عبدالرحمن بن محمد (۱۴۳۳ق). الدرر السنية فی الأجوبة النجدية (چاپ هشتم). بی جا: ورثة الشیخ عبدالرحمن بن قاسم.

ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان العرب. بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع.

ابن نما حلی، جعفر بن محمد (۱۴۰۶ق). مشیر الأحزان. قم: مدرسه امام مهدی.

افتخاری، اصغر (۱۳۸۳). قدرت، امنیت و شریعت؛ در آمدی بر جایگاه امنیت در اندیشه و عمل فقهای شیعه در عصر قاجار. فصلنامه مطالعات راهبردی، (۲۳).

اسماعیلی، محسن (۱۳۷۹). امنیت و شریعت؛ نظم عمومی در قواعد و احکام فقهی. کتاب نقد، (۱۴ و ۱۵).

بازرگان، مهدی (۱۳۸۷). مجموعه آثار. تهران: شرکت سهامی انتشار.

حائری، عبدالهادی (۱۳۸۰). نخستین رویارویی های اندیشه گران ایران با دو رویه ی تمدن بورژوازی غرب (چاپ چهارم). تهران: امیرکبیر.

حکیم، حسن عیسی (۱۴۲۷ق). المفصل فی تاریخ النجف الأشرف. قم: المكتبة الحیدریة.

حلی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی (۱۴۱۳ق). قواعد الأحکام فی معرفة الحلال و الحرام. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

حَلّی (محقق)، نجم الدین، جعفر بن حسن (۱۴۰۸ق). شرائع الإسلام في مسائل الحلال والحرام. قم: مؤسسه اسماعیلیان.

حَلّی، ابن ادریس، محمد بن منصور بن احمد (۱۴۱۰ق). السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.

خمینی، روح الله (۱۳۸۹). صحیفه امام، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).

_____ (۱۴۲۳ق). ولایت فقیه. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).

دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). فرهنگ دهخدا، تهران: روزنه.

دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۹۵الف). اصول و مبانی روابط بین الملل. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

_____ (۱۳۹۵ب). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (چاپ هفتم). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

رجبی، محمد حسن (۱۳۷۸). رسایل و فتاوی جهادی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

رضایی، محمد هاشم و جعفرپیشه فرد، مصطفی (۱۴۰۱). امنیت در فقه سیاسی شیعه. نشریه گفتمان فقه حکومتی، ۶(۱۰).

زبیدی، مرتضی (۱۴۱۴ق). تاج العروس من جواهر القاموس. بیروت: دار الفکر.

سپهر، محمد تقی (۱۳۵۳). ناسخ التواریخ. تهران: اسلامیه.

سروش؛ عبد الکريم (۱۳۷۶). مدارا و مدیریت، تهران: صراط.

سلیمانی، فاطمه (۱۳۸۹). نسبت مصلحت و امنیت در فقه سیاسی شیعه. مطالعات راهبردی، ۱۳(۵۰)، ۸۵-۱۱۸.

سیوری، مقداد بن عبدالله (۱۴۰۳ق). نضد القواعد الفقهية على مذهب الإمامية. قم: انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی.

شمیم، علی اصغر (۱۳۸۷). ایران در دوره سلطنت قاجار. تهران: انتشارات بهزاد.

شهید اول، محمد بن مکی (۱۴۳۰ق). موسوعة الشهيد الأول. قم: مکتب الإعلام الإسلامي في الحوزة العلمية، معاونية الأبحاث، مركز العلوم والثقافة الإسلامية.

_____ (بی تا). القواعد و الفوائد في الفقه و الأصول و العربية. قم: مکتبة المفید.

طباطبایی، سید محمد کاظم، محمدی، محمد جواد، و پورعلی، یاسین (۱۴۰۳). دوگانه امنیت و ارزش ها از منظر فقه امنیت. پژوهش نامه فقه اجتماعی، ۱۳(۱)، ۱۶۳-۱۸۲.

- طرابلسی، ابن براج، قاضی، عبدالعزیز (۱۴۰۶ق). المذهب (لابن البراج). قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- عاملی (شهید ثانی)، زین الدین بن علی (۱۴۱۳ق). مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام. قم: مؤسسة المعارف الإسلامية، قم - ایران، اول، هـ ق
- عاملی، شهید اول، محمد بن مکی (۱۴۱۷ق). الدروس الشرعية في فقه الإمامية. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- عبدالله خانی، علی (۱۳۹۶). نظریه های امنیت (چاپ چهارم). تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر.
- فارابی، ابونصر، محمد بن محمد (۱۹۹۵م). آراء أهل المدينة الفاضلة ومضاداتها. بیروت: دار ومکتبة الهلال للطباعة والنشر.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق). کتاب العین. قم: نشر هجرت.
- کاشف الغطاء، جعفر بن خضر مالکی (۱۴۲۲ق). کشف الغطاء عن مبهمات الشريعة الغراء (جلد ۴). قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ق). الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامية.
- لک زایی، نجف (۱۳۹۳). امنیت متعالیه. فصلنامه سیاست متعالیه، ۲ (۵)، ۷-۲۸.
- میرزای قمی، ابوالقاسم بن محمد حسن (۱۴۳۰ق). القوانين المحكمة في الأصول. قم: إحياء الكتب الإسلامية.
- لک زایی، نجف (۱۳۹۰). فقه و امنیت. فقه، ۱۸ (۷۰)، ۴۵-۸۶.
- (۱۳۹۳). مطالعات فقهی امنیت. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۹ (۲)، ۱۸۱-۲۰۶.
- لک زایی، نجف و نباتیان، محمد اسماعیل (۱۳۹۲). امنیت فرهنگی از منظر فقه شیعه. مطالعات راهبردی، (۶۲).
- لک زایی، نجف، نباتیان، محمد اسماعیل و کریمیان، نورالله (۱۳۹۵). امنیت ملی دولت اسلامی از منظر فقه شیعه. سیاست متعالیه، (۱۴).

Baldwin, D. A. (1997). The concept of security. Review of International Studies, 23(1), 5-26. British International Studies Association.

Buzan, B. (1983). People, states, and fear: The national security problem in international relations. Harvester Wheatsheaf.

Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). Security: A New Framework for Analysis. Boulder, CO: Lynne Rienner.

Halevi, L. (2023). Arabians for guns: Wahhabi matchlocks, world trade, and the rise of the first Saudi state. Journal of the Royal Asiatic Society, 33(2), 401-442. <https://doi.org/10.1017/S1356186322000219>

Schutz, A. (1954). Concept and theory formation in the social sciences. *The Journal of Philosophy*, 51(9), 257–273.

Skinner, Q. (1969). Meaning and understanding in the history of ideas. *History and Theory*, 8(1), 3–53. <https://doi.org/10.2307/2504188>.